

I. В. Драган,

д. держ. упр., старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу методології сталого розвитку, Інститут демографії та проблем якості життя НАН України, м. Київ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6906-5000>

Н. В. Дацій,

д. держ. упр., професор, професор кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління, Поліський національний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0640-6426>

I. О. Драган,

д. держ. упр., професор, завідувач кафедри права та правоохоронної діяльності, публічного управління та адміністрування, Державний університет "Житомирська політехніка"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5716-1273>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.24.158

АНАЛІЗ ФІНАНСОВОЇ СКЛАДОВОЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

I. Dragan,

Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Senior Research Fellow of the Department of Sustainable Development Methodology, Institute for demography and life quality problems of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

N. Datsii,

Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Economic Theory, Intellectual Property and Public Administration, Polissia National University, Zhytomyr

I. Dragan,

Doctor of Science in Public Administration, Professor, Head of the Department of Law and Law Enforcement Activities, Zhytomyr Polytechnic State University

ANALYSIS OF THE FINANCIAL COMPONENTS OF THE STATE POLICY OF HEALTH PROTECTION IN UKRAINE

В статті показано необхідність розвитку та доповнення теоретичних та концептуальних підходів до питань організації медичного страхування у системі фінансування економіки держави, що зумовило необхідність зосередитись на аналізі якісних та кількісних ознак ефективного фінансового забезпечення галузі охорони здоров'я шляхом визначення рівня її фінансування в Україні.

Доведено, що окремі аспекти вимагають подальшого поглибленого дослідження та узагальнення з урахуванням розвитку сучасних наукових здобутків. Складні економічні та політичні умови в нашій країні потребують розробки ефективних механізмів та інструментів економічної діяльності, використання яких створить передумови для адаптації існуючих наукових знань про страховий ринок та економічної ролі держави при здійсненні медичної страхування та охорони здоров'я.

Зроблено висновки, що ринок медичного страхування не є провідним сегментом страхового ринку, його роль додаткового джерела фінансування галузі охорони здоров'я використовується недостатньо, що є однією з основних причин недостатнього фінансування економіки держави в цілому. З одного боку, ринок медичного страхування є досить перспективним та прибутковим, а з іншого — трудомістким та складним, що вимагає від страхової компанії високого професіоналізму. Динамізм його розвитку залежить від створення сприятливих умов страхування як на законодавчому рівні, так і на рівні страхових компаній, а також від довіри громадян до страхової галузі в цілому та особистого страхування зокрема. Проблеми ринку медичного страхування вимагають вирішення шляхом подальшого опрацювання організаційних, правових та економічних засад медичного страхування в умовах воєнного стану, що відповідають економічному відновленню реальності для підвищення рівня життя населення, розвитку особистого страхування та оздоровлення усієї галузі охорони здоров'я.

The article shows the need for the development and addition of theoretical and conceptual approaches to the issues of health insurance organization in the financing system of the state economy, which made it necessary to focus on the analysis of qualitative and quantitative signs of effective financial support of the health care sector by determining the level of its financing in Ukraine.

Continuous health insurance is the most common among policyholders in Ukraine, as this type of insurance covers more risks than other types of health insurance. Health insurance in case of sickness and medical expenses insurance are still at a low level.

It is proved that certain aspects require further in-depth research and generalization taking into account the development of modern scientific achievements. Complex economic and political conditions in our country require the development of effective mechanisms and tools of economic activity, the use of which will create prerequisites for the adaptation of existing scientific knowledge about the insurance market and the economic role of the state in the implementation of medical insurance and health care.

It was concluded that the health insurance market is not a leading segment of the insurance market, its role as an additional source of funding for the health care industry is not used enough, which is one of the main reasons for insufficient financing of the state economy as a whole. On the one hand, the health insurance market is quite promising and profitable, and on the other hand, it is time-consuming and complex, which requires high professionalism from the insurance company. The dynamism of its development depends on the creation of favorable insurance conditions both at the legislative level and at the level of insurance companies, as well as on the trust of citizens in the insurance industry in general and personal insurance in particular. The problems of the health insurance market require a solution by further working out the organizational, legal and economic foundations of health insurance under martial law, which correspond to the economic recovery of reality to raise the standard of living of the population, develop personal insurance and improve the health of the entire health care industry.

Ключові слова: державна політика, медичні послуги, механізми, охорона здоров'я, ринок, страхування, фінансування галузі.

Key words: public policy, medical services, mechanisms, health care, market, insurance, industry financing.

ВСТУП

Слід зазначити, що без розвинутого страхового ринку неможливе забезпечення поступального соціально-економічного розвитку економіки держави, безпечне функціонування суб'єктів господарювання, підвищення добробуту населення та забезпечення всіх сфер його життєдіяльності. За загальним обсягом страхових премій Україна посідає 49 місце (2 909 млн дол. США), за часткою страхових премій у ВВП — 58 місце (2,11%), за часткою премій на душу населення — 74 місце (64 дол. США). В Україні застраховано близько 10% ризиків, тоді як у більшості розвинених країн світу 90—95%. Частка українського страхового ринку у загальноєвропейському обсязі страхових послуг становить 0,05% [2].

Такі дані, з одного боку, свідчать про нерозвиненість українського страхового ринку, а з іншого — про його потенціал, який можна реалізувати за умови економічного зростання країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Існує досить велика кількість робіт, присвячених проблем медичного страхування питанням охорони здоров'я, якими займалися такі науковці, як Н.В. Авраменко, В.В. Дума, М.М. Білинська, О.П. Волосовець, О.І. Крикун, В.Г. Передерій, М.Ю. Поворозник, Я.Ф. Радиш, О. Л. Руда, Ю.В. Стеценко, Т. В. Татаріна та інші.

При цьому, окремі аспекти вимагають подальшого поглибленого дослідження та узагальнення з урахуванням розвитку сучасних наукових здобутків. Складні еко-

номічні та політичні умови в нашій країні потребують розробки ефективних механізмів та інструментів економічної діяльності, використання яких створить передумови для адаптації існуючих наукових знань про страховий ринок та економічної ролі держави при здійсненні медичного страхування та охорони здоров'я.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Необхідність розвитку та доповнення теоретичних та концептуальних підходів до питань організації медичного страхування у системі фінансування економіки держави, зумовлює необхідність зосередитись на аналізі якісних та кількісних ознак ефективного фінансового забезпечення галузі охорони здоров'я шляхом визначення рівня її фінансування в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Загальна кількість страхових компаній в Україні залишається високою. Так, кількість страхових компаній в Україні значно перевищує кількість страховиків в інших країнах СНД (у Казахстані — 40, у Молдові — 24, у Грузії — 15, у Таджикистані — 10 [1]) і провідних європейських страхових ринках країн, мають вищі показники ВВП душу населення. Динаміка розвитку страхових компаній України за 1999-2021 роки показує, що загальна кількість страхових компаній поступово збільшувалася до 2008 р., а після кризи 2008 р. поступово починає знижуватися. Кількість страхових компаній (СК) станом на 01.01.2021 р. склала 156, з яких 13 СК із страхування життя (СК "Life") та 143 СК, які здійснювали види

страхування, інші, ніж страхування життя (СК "non-Life").

Незважаючи на велику кількість страхових компаній, збільшення обсягів страхових операцій, розширення напрямків страхової діяльності та впровадження нових страхових послуг, страховий ринок залишається досить закритим, вразливим, фінансово слабким та економічно обмеженим. Свідченням цього є місце України у сучасному світовому страховому просторі за обсягами збору страхових премій, часткою страхових премій у ВВП, розміром страхової премії з розрахунку на одну особу.

Загальний обсяг українського страхового ринку зі збору страхових премій становить 2,9 млрд. дол. США від обсягів світового ринку страхування 4 324,2 млрд. дол. Це означає, що страховий ринок України займає лише 0,01% світового страхового ринку, 0,05% європейського страхового ринку та 3,3% страхового ринку Центральної та Східної Європи. Наведені показники є мізерними, особливо з огляду на географічне розташування України, чисельність її населення (понад 7% населення Європи) та економічний потенціал [5; 7]. Індикатором "здоров'я" страхового ринку є співвідношення між страховими виплатами та страховими преміями [4].

Для страхового ринку України характерні значні коливання цього показника. Наприклад, у 2004 р. таке співвідношення становило 7,9%, у 2005 р. — 58,2%, у кризовому 2009 р. — 32,9%, у воєнному 2022 р. — 23,9%. Це вказує на українську нестабільну ситуацію на ринку страхування. Отже, співвідношення між страховими преміями і страховими виплатами ринку страхування становить загалом менше 30%, а країнах з високої страхової культурою цей показник сягає 50—70% [3]. Слід зазначити, що у розвинених страхових ринках світу рівень страхових виплат коливається не більше 60—90% [6]. У Європейській практиці ситуація на страховому ринку вважається нестабільною, якщо рівень виплат нижчий за 70% [7].

В Україні цей показник знаходиться в межах 10-25% [5]. Низький рівень виплат зумовлений такими факторами, як шахрайство; несумлінність окремих страхових компаній, пов'язаних із неграмотністю більшості населення; ретельна селекція ризиків, взятих на страхування; сприятливі для страховика роки про відсутність кумуляції ризиків, що призводять до непомірного зростання страхових виплат [7]. Недостатня розвиненість страхового ринку України доповнюється нераціональністю його структури. Показники надходження страхових платежів у 2015 р. свідчать про високий попит на добровільне страхування майна (59,7%) та низький — на послуги зі страхування життя (7,4%) [6]. Структурний дисбаланс на цьому ринку вимагає втручання з боку держави, оскільки така ситуація суперечить основам функціонування страхових ринків країн як з розвинутою ринковою економікою, так і трансформаційною.

Сучасний стан страхового ринку України свідчить про те, що страхування недостатньо повно виконує свої функції з урахуванням того, що важливе значення має надаватися створенню ефективної системи особистого страхування з метою соціального захисту населення. За розрахунками науковців, частка страхових платежів з особистого страхування в Україні становить лише 4—

5%, тоді як у Західній Європі та США цей вид послуг займає близько 60%, у Японії — 80%, у Великій Британії — 70%, у світі в середньому — 58,3% [6]. Статистичні дані свідчать, що серед країн Європейського Союзу розвинений ринок ДМС має Німеччина, друге місце посідає Франція, а також Нідерланди та Великобританія [7].

Аналіз частки ДМС у загальному обсязі страхових премій та страхових виплат на страховому ринку в Україні показує, що абсолютні показники розвитку ДМС щодо надходжень страхових премій мають стійку тенденцію до зростання. Дані розрахунку свідчать, що частка чистих страхових премій з ДМС у структурі загальних чистих страхових премій із 2011 р. має тенденцію до постійного зростання, що свідчить про зацікавленість населення у цьому виді страхування.

Загальний обсяг валових страхових премій у 2022 р. знизився до 40 млрд грн, від фізичних осіб страховиками було отримано 25 млрд грн. Розмір валових премій ризикового страхування знизився на 9%, премії страхування життя, навпаки, зросли за квартал на 10%. Загалом у 2022 році розмір премій зі страхування життя знизився на 16%, а ризикового страхування — на 22%. Обсяг чистих страхових премій скоротилися до 39 млрд грн. Чисті зароблені страхові премії склали 35 млрд грн. Це свідчить про цінність послуг медичного страхування та з тим, що з добровільного медичного страхування характерна складна процедура врегулювання страхових випадків і висока відповідальність страховиків, фахівців асистанських центрів, лікарів медичних установ. Також слід зазначити, що добровільне медичне страхування не має попиту. Його частка у загальному обсязі страхового ринку становить близько 11%. Пояснюється така ситуація досить низьким рівнем доходів населення, оскільки лише 3% громадян України є достатньо платоспроможними, щоб користуватися страховими послугами [1].

Найбільш поширеним в Україні з боку страхувальників є безперервне страхування здоров'я, оскільки даний вид страхування покриває більше ризиків, ніж інші види медичного страхування. Страхування здоров'я на випадок хвороби та страхування медичних витрат все ще знаходяться на низькому рівні. Поступове збільшення страхових премій та страхових платежів зі страхування медичних витрат свідчить про зміну пріоритетів із боку страхувальників, котрим потрібною стає страхова виплата на момент отримання медичної послуги, а не після хвороби.

За оцінками експертів, медичне страхування на першому етапі введення у портфель компанії є збитковим, але в другому — нерентабельним. Слід зазначити, що рівень збитковості ДМС може досягати 80-90%, надалі дохідність подібних операцій може коливатися в межах 2—10%. Тому здійснювати ДМС можуть лише ті компанії, які мають стабільний та збалансований страховий портфель.

Усе це визначає природну диференціацію страховиків за обсягами здійснення ДМС страховому ринку. Важливою умовою оцінки ролі медичного страхування є результат певного рівня капіталізації страхових компаній, що працюють на ньому. Показниками, що найбільш повно характеризують капіталізацію страхо-

вих компаній, є сума страхових премій, обсяги активів страховиків, величина власного капіталу, обсяг сформованих страхових резервів та страхові виплати. Зазначено, що найбільш капіталізованими страховими компаніями, які здійснюють добровільне медичне страхування, була ТАС СГ, "Уніка", "ІНГО" та "VUSO", а найменший обсяг капіталу мала "КНЯЖА" та "PZU УКРАЇНА". У 2021 р. АРХ, "Уніка", УСГ, ТАС СГ залишилися найбільш капіталізованими страховими компаніями, які займаються добровільним медичним страхуванням, на страховому ринку України. До них приєдналася АРСЕНАЛ СТРАХУВАННЯ. Найменший обсяг капіталу у 2021 р. мають КНЯЖА. До конкурентних переваг страхових компаній слід віднести угоду про співпрацю з провідними лікувальними установами, наявність власної мережі медичних установ та цілодобових диспетчерських служб.

Слід згадати про загрози монополізації в даному сегменті порівняно з ринком загалом, оскільки навіть десять страхових компаній-лідерів забезпечують набагато більші обсяги надходжень страхових премій, ніж решта страхових компаній, які здійснюють добровільне медичне страхування. Ринок медичного страхування України є неконцентрованим досить закритим, враховуючи можливість будь-якого страховика будь-якої миті увійти на ринок і розпочати у ньому свою активну діяльність.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що популярність ДМС поступово зростала до 2014 р., про що свідчить факт збільшення кількості укладених договорів та страхових випадків, через які здійснювалися виплати у цей період. З 2014 р. по 2022 р. спостерігається значне скорочення кількості укладених договорів, що пов'язано із розпочатою антитерористичною операцією на частині території Донецької та Луганської областей, а в подальшому і повномасштабного вторгнення, що спричинило зниження рівня платоспроможності населення України.

Зниження кількості договорів із добровільного медичного страхування свідчить про те, що це дорога послуга для більшості населення: річна вартість страхових медичних продуктів економ-класу становить близько 300 дол. США на людину, а програми еліт-класу приблизно втричі дорожчі. Як свідчать дослідження, 95% громадян України не мають медичного страхування [2].

В Україні найчастіше медичні програми купують ті особи, які вже потребують відповідних послуг, оскільки їхнє здоров'я значно гірше, ніж у середньої людини. Важливою категорією страхувальників ДМС залишаються юридичні особи, серед яких промислові підприємства, комерційні банки та сфера послуг, тобто роботодавці, які страхують своїх працівників. Так, страхові компанії страхують одночасно 100—500 працівників, серед яких чимало тих, хто взагалі не звертається до лікарів [3].

Слід зазначити, що 95% українського ринку туристичного страхування посідає медичне страхування та страхування від нещасних випадків, безпосередньо пов'язане з обов'язковим характером такого страхування. Лідерами ринку зі страхування медичних витрат (договору асистанс) є такі страхові компанії, як ТАС СГ, "Уніка", "ІНГО", "VUSO" та PZU Україна [8]. На сьогодні найпоширенішим страховим полісом "асистанс" є бюджетний варіант, який включає мінімальне медичне забезпечення, що передбачає оплату витрат на амбула-

торну та швидку допомогу, транспортування та репатріацію у разі захворювання або смерті, невідкладну стоматологічну допомогу на суму до 200 дол. США [8].

Спостерігаються значні регіональні відмінності у розвитку добровільного медичного страхування в Україні. Так, із 156 страхових компаній України 109 перебувають у м. Києві, а це 70,4% страхового ринку. На Дніпропетровщині функціонує 17 страхових компаній, які займаються медичним страхуванням, у Харківській — 10. Кількість страхових організацій в інших регіонах не досягає десяти (у Запорізькій та Одеській областях по 7 страхових компаній, у Донецькій — 6 одиниць). Відсутнє медичне страхування у Житомирській, Миколаївській, Рівненській, Сумській, Тернопільській та Черкаській областях. Розвиток ринку медичного страхування, як і розвиток страхового ринку загалом, відбувається в Україні нерівномірно. Проблеми, з якими стикаються страхові компанії, що займаються добровільним медичним страхуванням, викликані низкою факторів, серед яких можна виділити: загальноекономічні (економічна ситуація, жорстка конкуренція, високий рівень безробіття, низький рівень платоспроможності населення, недосконалі законодавчі акти); специфічні (неузгодженість економічних інтересів суб'єктів страхового ринку, захоплення компаніями значної частини ринку, яка не відповідає рівню їх платоспроможності та професійної компетентності, низький професіоналізм кадрів).

Низький рівень розвитку ДМС зумовлений: незацікавленістю страховиків через складний за організаційними витратами вид страхування з урахуванням мінімальної рентабельності (рівень страхових виплат близько 60% і вище); зацікавленістю медичних страхових компаній співпрацювати з державними лікувально-профілактичними установами через дешеві та неефективні лікарські засоби, що не завжди відповідають бажанню клієнтів щодо якості та умов надання послуг; неможливістю страховика виконувати складні медичні проекти через обмеженість можливостей наявної мережі медичних установ це забезпечити.

Змінити ситуацію міг би сектор приватної медицини, але без відповідної державної інвестиційної політики його розвиток здійснюється дуже складно та повільно; відсутністю бажання населення страхуватися через недоступність медичного страхування через низький матеріальний рівень життя та низьку культуру у системі медичного страхування; відсутністю з боку держави будь-якої підтримки даного виду страхування та механізмів стимулювання його розвитку. Суттєвим стимулом для здійснення добровільного медичного страхування своїх працівників з боку роботодавців застосування адміністративно-правових та фінансово-правових методів шляхом виключення з бази оподаткування коштів, що витрачаються на покриття страхових виплат або дозвіл на включення витрат на добровільне медичне страхування в собівартість продукції, а також введення системи пільг для страхових компаній, які працюють у рамках програм добровільного медичного страхування [6]. Фінансові показники ринку медичного страхування знаходяться на низькому рівні, незважаючи на їх незначне зростання в динаміці, що свідчить про великий та невикористаний потенціал розвитку медичного страхування в Україні.

ВИСНОВКИ

Таким чином, можна зробити висновки, що ринок медичного страхування не є провідним сегментом страхового ринку, його роль додаткового джерела фінансування галузі охорони здоров'я використовується недостатньо, що є однією з основних причин недостатнього фінансування економіки держави в цілому. З одного боку, ринок медичного страхування є досить перспективним та прибутковим, а з іншого — трудомістким та складним, що вимагає від страхової компанії високого професіоналізму. Динамізм його розвитку залежить від створення сприятливих умов страхування як на законодавчому рівні, так і на рівні страхових компаній, а також від довіри громадян до страхової галузі в цілому та особистого страхування зокрема. Проблеми ринку медичного страхування вимагають вирішення шляхом подальшого опрацювання організаційних, правових та економічних засад медичного страхування в умовах воєнного стану, що відповідають економічному відновленню реальності для підвищення рівня життя населення, розвитку особистого страхування та оздоровлення усієї галузі охорони здоров'я.

Література:

1. Вівсянник О. М. Значення та функції міжнародних організацій в інституційній системі державного регулювання охорони здоров'я. Монографія Рівне : Волин. обереги, 2022. 212 с.
2. Братюк В. П. Сучасні реалії в Україні та страховий ринок. Збірник тез доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції. Управління соціально-економічними трансформаціями господарських процесів: реалії і виклик. Мукачево: МДУ, 2022. С. 19—21.
3. Дума В. В. Страхова діяльність в умовах російської агресії: правові підстави й практичні перспективи. Scientific works of National Aviation University. Series: Law Journal "Air and Space Law". 2022, № 2 (63). С. 160—166.
4. Пишний П. Страховка від дронів та ракетних атак. Як інвестори зможуть захистити свій капітал в Україні від воєнних ризиків. Головні новини України та світу за день. URL: <https://delo.ua/finance/yak-investorizmozut-zaxistiti-svoyivkladennya-v-ukrayini-vid-viiskovix-rizikiv-413250/> (дата звернення: 13.09.2023).
5. Поворозник М.Ю. Бенчмаркінг моделей організації систем медичних послуг // Причорноморські економічні студії. 2016. Вип. 11. С. 41—43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_11_10 (дата звернення: 12.08.2023 р.).
6. Руда О. Л. Розвиток страхового ринку в Україні. Ефективна економіка. 2020. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7634> (дата звернення: 11.10.2023).
7. Татаріна Т. В. Функціонування вітчизняного ринку перестраховування в умовах воєнного стану. Наукові перспективи, 2022, 12 (30). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/3259/3274> (дата звернення: 15.10.2023).
8. Ханіна О.І. Державно-управлінські впливи формування здорового способу життя. Актуальні проблеми психології в умовах політичної та економічної нестабільності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Дніпро, 21 грудня. 2022 р. Дніпро, 2022. С. 94—97.
9. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України від 24 лютого 2022 року N 2102-IX із змінами та доповненнями. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/U064_22?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01&_ga=2.31234495.1634821309.1681121436-565598937.1644944548 (дата звернення: 11.09.2023).

References:

1. Vivsianyk, O.M. (2022), Znachennia ta funktsii mizhnarodnykhorhanizatsij v instytutsijnij systemi derzhavnoho rehulivannia okhorony zdorov'ia [The importance and functions of international organizations in the institutional system of state regulation of health care], Volyn. oberehy, Rivne, Ukraine.
 2. Bratyuk, V.P. (2022), "Modern realities in Ukraine and the insurance market", Zbirnyk tez dopovidej IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Upravlinnia sotsialno-ekonomichnymy transformatsiiamy hospodarskykh protsesiv: realii i vyklyk. [Collection of abstracts of reports of the 4th International scientific and practical conference. Management of socio-economic transformations of economic processes: realities and challenges], MDU, Mukachevo, Ukraine, pp. 19—21.
 3. Duma, V.V. (2022), "Insurance activity in the conditions of Russian aggression: legal grounds and practical prospects", Scientific works of National Aviation University. Series: Law Journal "Air and Space Law", vol. 2 (63), pp. 160—166.
 4. Pyshnyi P. (2023), "Insurance against drones and missile attacks. How investors can protect their capital in Ukraine from military risks", Available at: <https://delo.ua/finance/yak-investorizmozut-zaxistiti-svoyivkladennya-v-ukrayini-vid-viiskovix-rizikiv-413250/> (accessed: 13.09.2023).
 5. Povoroznyk, M.Yu. (2016), "Benchmarking of medical services organization models", Prychornomors'ki ekonomichni studii, vol. 11, pp. 41—43, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_11_10 (Accessed 12.08.2023).
 6. Ruda, O.L. (2022), "Development of the insurance market in Ukraine", Efektyvna ekonomika, vol. 2, Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7634> (accessed: 11.10.2023).
 7. Tatarina T.V. (2022), "Functioning of the domestic reinsurance market under martial law", Naukovi perspektivy, vol. 12 (30), Available at: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/3259/3274> (accessed: 15.10.2023).
 8. Khanina, O.I. (2022), "State-management influences on the formation of a healthy lifestyle", Aktual'ni problemy psykholohii v umovakh politychnoi ta ekonomichnoi nestabil'nosti : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. [Current problems of psychology in the conditions of political and economic instability: materials of the International Scientific and Practical Conference], Dnipro, Ukraine, pp. 94—97.
 9. President of Ukraine (2022), Decree "On the introduction of martial law in Ukraine", Available at: https://ips.ligazakon.net/document/view/U064_22?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01&_ga=2.31234495.1634821309.1681121436-565598937.1644944548 (accessed: 11.09.2023).
- Стаття надійшла до редакції 22.11.2023 р.*